

Elköszönés Németh Lajostól

Napok óta egy verssor jut újból és újból az eszembe. Juhász Gyula szólította meg vele tőle messzire szakadt barátját, dantei tájak és különös önarcképek piktorát: „Lajos, elér-e hozzád még a hangom...?”

Pedig nagyon is jól tudom, hogy hiába próbálnám elhallgattatni a válasz akaratlanul megfogalmazott szavait. Nem érlek el, hiába szólítalak.

Legfőljebb azt találgathatom, hogy utolsó levelemnek meg tudad-e még hallani a hangját? Igen, tudom, hogy megkaptad, bizonyára el is olvastad. Válaszod azonban már nem volt rá. Közléseinek fogalmi részét nem lehetett nem értened — értelmed az utolsó órákig tiszta maradt — de eljutott-e még Hozzád valamennyi a hangból is, mely soha nem akarta egészen elhagyni a diákokévek tónusát? Vagy már késve érkezett: ekkorra Te már túléptél azon a határvonalon, amelyen belül még „fölvételt” remélhettek, érvényes jelentést bontakoztathattak a régi hangfekvésben formált mondatok?

Kórházba vonulásod küszöbén még bolondozva szóltál velem a halálról — lehet, hogy ekkorra már csak Neked lett volna szabad a játék könnyű fegyvereivel védekezni a kivédhetetlen támadás ellenében?

Ötven éven át értettük egymást — úgy is, ahogy kamaszéveinkben hallottuk valakitől: az igazi barátok arról ismerhetők föl, hogy hallgatni is együtt tudnak. Lenne egy határ, amelyet még meg tudunk élni, ahol azonban már nem az ismerős visszhangot keltik a szavak?

Ilyen kérdésekre már nem érkezik válasz.

Évtizedeken át a vitáink is össze tudtak egymással kapcsolni. Politikáról és festészetről, irodalomról és nőkről, hit és hitetlenség kérdéseiről. Összekapcsoltak naiv álmaink és álmokból kijózanulni kényszerítő élményeink, cselekvésre mozgósító lelkesedéseink és ijesztő baklövésünk, világra csodálkozásaink és szitkokra készítő düheink.

Nem: nem lettünk a budai hegyek partizánjaivá németek és oroszok ellen, ahogy tizennégy évesen tervezgettük. Csak elviseltük az ostrom valóságának hosszúra nyúló heteit. (Te lakásokat — előre tudott — megsemmisülésével egyidejűen.) Jöttek aztán a furcsa nyomorúságon is átütő színek éveit: vándorlások egy kibombázott iskolával, s izgalmas találkozások könyvekkel, képekkel: Csontváry *Cédru*s a Fillér utcában. Ismerkedés Marx gondolataival és Fülep Lajos tanításaival.

Fülep Lajos esztétikai értékrendje — és állásvállalásod az MDP központjában...

(Ekkoriban vitáztunk volna egymással a legtöbbet? Lehet, hogy így volt: nem könnyű közel negyven évet visszalépni az időben. Amit azonban tudok: ha félresodródásom időszakában volt kibe kapaszkodnom, akkor az Te voltál.)

Aztán a sorsfordító október végi—novemberi napok. A „nagyimrés” MSZMP megalakításában még részt vettél, „a másik” — a hatalmat megszerző — párt hívásai ellenében azonban már megmakacsodott az ellenállásod. (Harminchárom éven át koccintottunk azután egymással „Gyöngyike napján” — huszonharmadikán — az emlékek jegyében; előbb közvetlenül, később már inkább csak telefonon, de néha országhatárokon is át. Míg a Temetés napján, az utolsó, immár újból közvetlen poháremelésnél meg nem fogalmazhattad: „Gyöngyike felnőtt.”)

Emlékszem töprengéseidre is: nem kellett volna-e mégis — hiszen változást nem remélhetünk — a „belülmaradást” vállalnod? Azért, hogy nagyobb eredménnyel szolgálhasd az értékek mentését, újak bontakozását. *Kondor Béla*, *Schaár Erzsébet*, *Ország Lili** és mások munkásságát. Ahogy azonban Illyés *Kegyencének* Maximusa ezekben az években mondta ki fölismerését: „Az ember megcsúfolásával az istent sem lehet szolgálni”, ahhoz hasonlóan szilárdult meg Benned is a meggyőződés, hogy önmagunk feladásával nem lehetünk jó ügyek szolgálói. Visszatértél régibb, visszaszorított éned nagy élményéhez, Csontváryhoz. (Persze, a kanyargásra sikerült történelmi kitérő szellemi lecsapódásait sem elfelejtve. Iróniád egyik könyvdedikációdban a „neomarxista, egzisztencialista, szofista, freudista” minősítéssorozatot adja magadról.)

Tanítani szerettél volna, de éveken, évtizedeken át csak TIT-előadásokon juthattál közönséghez. (Vállaltad volna pedig Debrecent is, csak hogy az akkori évek egyetemi vezetőinek nem volt Rád szükségük. Utóbb a svéd akadémia is előbb emelt be tagjai sorába, mint a magyar — immár tucatnyi könyvvel a tarsolyodban: *Hollósi Simontól Nagy Balogh Jánoson*, *Piero della Francescán*, *Csontváryn* és másokon át *Banga Ferencig* vezető sor művészein túl irányzatokról, korszakokról.) Csak kínos-keservesen engedtek katedrához.

*

Jó, ha éveink múlása közben néha találkozni tudunk múltunknak azokkal az elemeivel, amelyeket szívesen vállalunk a magunkénak. Még akkor is, ha nem teljes ez a vállalás. Túlértékelted az ötvenes évek elején írt monográfiádban Hollósy Simon munkásságát, olyan szemléleti tényezőket is a magadévá téve, melyeket később szükségszerűen hagytál el? Bizonyára így van. Könyvded lényegét azonban vállalhattad, és őhöz is visszatérhettél. Ennek az évnek a tavaszán Máramarosszigeten, az ott élő, valamit közösen tenni akaró magyarok hívására óra tartottál előadást, az ő alakját idézhetted a messziről odasereglettek elé. Negyvennyolc évvel korábban a Kovászna fölötti hegyekben barkácsoltunk vékony fenyőtörzsekből hidat egy patak fölött, kevesedmagunk számára — most ahhoz tudtál hozzájárulni, hogy a Tisza túlsó partjáról az országhatár hídján jöjjenek át mások, akik a művészet értékeinek jegyében akarják erősíteni nemzeti hovatartozásuk tudatát.

Még akkor egyikünk sem tudta, hogy utoljára vagyunk együtt.

*

„Hiányod átjár, mint huzat a házon...”

Azt hiszem, sokunk nevében idézhetem itt József Attila verssorát. Fülep Lajos halálának hónapjaiban egyszer összeszorult torokkal kérdezted tőlem: ki tudhat az ő helyére lépni? És a felelősség terhének nyomását érezve adtad meg a választ: hiába nézel szét, a feladat egy részének vállalása elől, úgy érzed, nem tudsz kitérni.

Azt a helyet, amelyet most Te hagytál üresen, ki fogja utánad betölteni?

(1991 szeptemberében)

* *Ország Lilit* a *Tiszatáj* 1965. decemberi számában mutatta be Németh Lajos az olvasóknak.